

ગુજરાતી લોકગીતોમાં સાસરિયામાં ગયેલી પરણિતાઓની વ્યથાકથા

ડાહી મમતાબેન જગદીશભાઈ

શોધછાત્રા ગુજરાતી હેમ.ઉત્તર ગુજ. યુનિ. પાટણ

લોકગીત પરંપરાગત કંઠસ્થ લોકસાહિત્યનો એક પ્રકાર છે. લોકસાહિત્ય પોતે પરંપરાગત લોકવિદ્યાનો એક અંશ છે. લોકગીત લોકભાષા અર્થાત્ સામાન્ય માણસોની બોલીમાં હોય છે. આ લોકગીતમાં લોકજીવનનું આદાન પ્રદાન કરી શકાય છે.^૧

"લોકગીત ન તો પુરાણું છે કે ન તો નવું. તે તો જંગલી ઝાડ જેવું છે, જેના મૂળ અતીતના ઊંડાણ સુધી ધૂસેલા હોય છે. પરંતુ તેમાં નિતનવી શાખાઓ, નવા પાંદડા અને નવા ફૂલ ખીલેલા રહે છે."^૨

ગુજરાતી ભાષામાં 'લોકગીત' શબ્દનો સૌપ્રથમ પ્રયોગ રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાએ ઈ.સ.૧૯૦૫ માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રથમ અધિવેશનમાં કર્યો હતો. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે લોકગીતના કોઈ એક સર્જક નથી હોતા. લોકગીત એ સમૂહનું સર્જન છે. કંઠોપકંઠ પેઢી દર પેઢી ઊતરતું આવેલું ગીત જેને સાંપ્રત સમયમાં મુખપાટીના આ ગીતને લોકોએ 'લોકગીત' નામે સ્વીકારી લીધું છે. લોકગીતી એ લોકસંગીતનો દેહ છે અને ઢાળ એ આત્મા છે. લોકોના જીવાતા જીવનનો આયનો એટલે લોકગીત.

લોકગીતમાં પ્રથમ સ્વર અને પછી શબ્દો આવે છે.

પરંપરાનિયત સમાજવ્યવસ્થા અનુસાર જીવતા કોઈપણ સમાજનું, એની તળપદી બોલીવાળું, કંઠોપકંઠ પેઢી દર પેઢી ઊતરતું આવેલું, પ્રસંગાનુસારી, નિયત ઢાળમાં જ વહેતું રહેલું સ્મૃતિક્ષ (ઝટ યાદ રહી જાય તેવી) લયગૂંથણીવાળું, સ્મૃતિ-સહાયક પરંપરાદત્ત તૈયાર શબ્દગુચ્છો કે વર્ણકોવાળું, જરૂરી લયપૂરક લયકણો કે લયટેકણિયાવાળું, ધ્રુવપંક્તિ આદિ હાથવગાં ગીતઓજારો પ્રયોજતું લોકગીત સુગેય લોકવાણી સ્વરૂપ છે. લોકસાહિત્યની કોઈ રચના કલાકૃતિ કે સાહિત્યકૃતિની માફક પ્રસંગમુક્ત ને સ્વાયત્ત નથી.

'લોકજીવનના અવ્યક્ત મનમાંથી, અચિંત્યરૂપ અનાયાસે ઉદભવતા મનોભાવોની લયાત્મક અભિવ્યક્તિ કે લોકગીત' - જયમલ્લ પરમાર

લોકગીતનું ઉદભવસ્થાન એટલે નારીહૃદય. ઝવેરચંદ મેઘાણી લખે છે : 'શરદ પૂનમની રાત હોય અને ચાંદો અવકાશે ચડ્યો હોય ત્યારે બેઠેલી સરખે-સરખી સાહેલીઓના ગળામાંથી આપમેળે ગીત વહી નીકળે અને એ ગીત ગંગા બને છે.' આ ગીત નિમિત્તે સ્ત્રીઓની વેદનાઓ

પણ ગીત દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે છે. પરણીને સાસરે આવેલી સ્ત્રીને જે દુઃખ પડે છે, અસહનીય જે કષ્ટ વેઠવું પડે છે એ કોઈને કહી શકતી નથી અને સહી પણ શકતી નથી. તેથી પોતાની પીડાને લોકગીત દ્વારા વ્યક્ત કરે છે. જેમ કે -

દાદા તે દીકરી વઢિયારે ના દેજો જો
વઢિયારી સાસુડી દાદા દોચલી
દિ'એ દળાવે મને રાતડીએ કંતાવે જો
પાછલે તે પરોઢિયે પાણીડાં મોકલે
ઓશિકે ઈંઢોણી વહું પાંગતે સીંચણિયું જો
સામે તો અરોડિએ વહું તમારું બેડલું
ઘડો ડૂબે નૈ મારું સીંચણિયું નવ પોગે જો
ઊગીને આથમ્યાં ફૂવા કાંઠડે
ઊડતાં પંખીડાં મારો સંદેશો લઈ જાજો
જો
દાદાને કે'જે મારી માતાને નો કે'જો જો
માતા છે માયાળું આંસુ ઝેરશે...

(રઢિયાળી રાત, પૃ.૫૭)

વઢિયાર પંથકમાં ક્યારેય દીકરી ન પરણાવવી જોઈએ. એવી વાચક છે કે વઢિયાર પંથક સાવ સૂકો પ્રદેશ અને ત્યાંની સાસુ ખૂબ જ વહમી જે વહુને ખૂબ માનસિક અને શારીરિક ત્રાસ આપે ને ખૂબ દુઃખી કરે. સાસુ વહુને જાણી જોઈને જ સીંચણિયું ટૂંકું આપે છે. જેથી વહુ ફૂવામાં પાણી ભરવા નીચી નમે અને ફૂવામાં પડી જાય એવી યુક્તિ કરેલી. આ રીતે સ્ત્રીઓને પારાવાર દુઃખોનો સામનો કરવો પડે છે. કોઈને કહી પણ શકતી નથી. વહુનો કોઈ વાંક ગુનો ના

હોય છતાં તેને મૃત્યુ આપી દેવાય અને વહુ હસતા મુખે ઝેરને પી જાય એવું એક લોકગીત સ્ત્રીની કથા અને વ્યથાને રજૂ કરે છે. જેમ કે -

આ લોકગીતમાં વઢિયારની વઢકણી સાસુ પોતાની પુત્રવધૂને કેવા દુઃખ આપે છે. તેની વાત કરવામાં આવી છે. અહીં 'દળાવે' શબ્દ દ્વારા પુત્રવધૂનું શરીર 'દળાઈ' જતું હોય એટલે કે શરીર કમજોર થઈ જતું હોય તેવું આલેખન કર્યું છે. 'કંતાવે' શબ્દ દ્વારા કાયા 'કંતાઈ' ગઈ હોય તેવા નિર્દેશો કરે છે. વઢિયાર પંથકમાં પાણીની ખૂબ અછત હોવાથી ઘેરથી ફૂવા સુધી દૂર જવું પડતું. આથી દિવસ આખો પાણી ભરવાના આંટાફેરામાં પૂરો થઈ જતો હતો.

એ જમાનામાં સંદેશા વ્યવહાર માટે ટેલિફોન ન હતા અને સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનો અભાવ હતો. આથી સાસરે ગયેલી દીકરીને કાગળ લખતા ન આવડે ને દીકરીના લગ્ન દૂરના ગામમાં થયા હોય આથી પંખીને પોતાનો ભાઈ માનીને સંદેશો મોકલે છે. સાસરે ગયેલી દીકરી જીંદગી ટૂંકાવાની વાત સંદેશામાં કરે છે ત્યારે દાદા કહે છે કે થોડાં દિવસ શાંતિ રાખ બેટા, અમે આણાં લઈને આવીએ છીએ. અહીં પિયરિયા પાસેથી કરિયાવર કઢાવવા દીકરીને ત્રાસ અપાતો હતો. ત્યારપછી જોઈએ તો સ્ત્રીને સાસરવાસમાં સહેલી પડતી વિપદા વિશે ઘણાં લોકગીતો ગવાયાં છે. જેમ કે -

મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યા

મેં તો આભનાં કર્યાં કમાડ
મોરી સૈયરું ! અબોલા ભવરિયા
મેં તો અગર ચંદણના ચૂલા કર્યા
મેં તો ટોપરડે ભરિયા ઓબાળ...
મોરી...
મેં તો દૂધનાં આંધણ મેલિયાં
મેં તો ચોખલા ઓર્યા શેર... મોરી...

લયસ્તરો.કોમ

આ લોકગીતમાં નાયિકા નવા ઘરે (સાસરિયામાં) રહેવા માટે જાય છે તેનું વિવિધ રૂપકોથી વર્ણન કર્યું છે. અહીં 'મેં તો' શબ્દો દ્વારા નાયિકાની અસુરક્ષિતતાને ચીંધી છે. નાયિકા પાણી સીંચતા, ભારો બાંધતા કે ગરબા ગાતા સહેલીઓ સામે હૈયું ઠાલવીને પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરે છે. કુટુંબ જીવનની સાથે દામ્પત્યજીવન પણ ડામાડોળ થઈ ગયું છે. 'ભવ' આખાના અબોલા થયાં આથી પતિને રીઝવવા નાયિકા ઘણાં ઉપાયો કરે છે. અગર ચંદનના ચુલે ઓબાળ ભરીને દૂધ-ચોખાની ખીર રાંધે છે. છતાં પણ તેનો પતિ ખુશ થતો નથી. પોતાની પીડાનો સંદેશો સમડી દ્વારા પોતાના દાદાને (પિતાને) મોકલે છે. જેમ કે -

દાદા ! ફૂવો રે હોય તો તાગીએ,
ઓલ્યા સમદર તાગ્યા કેમ જાય?
દાદા ! ઢાંઢો રે હોય તો વેચીએ,
ઓલ્યો પરણ્યો વેચ્યો કેમ જાય?
દાદા ! કાગળ હોય તો વાંચીએ,
ઓલ્યા કરમ વાંચ્યા કેમ જાય?

નાયિકા સંદેશામાં પોતાના પિતાને જણાવે છે કે સાસરિયામાં 'ડુંગર'ના રૂપક દ્વારા પોતે કેવડા મોટા દુઃખને એકલી સહન કરે છે. ત્યારે પિતા ખોટા આશ્વાસનો આપીને દીકરીને હૈયાઘારણા આપે છે કે સુખ તો સૌ કોઈ વેઠે છે પણ દુઃખ વેઠે એ જ ગુણવાન કહેવાય.

ગામમાં સાસરિયું ને ગામમાં પિયરયું રે

લોલ

કહેજો દીકરી સખદખની વાત જો
કવળાં સાસરિયામાં જીવવું રે લોલ
હરખના દાડા તો માતા વહી ગયા રે
લોલ
દખનાં ઉગ્યાં છે ઝીણા ઝાડ જો
કવળાં સાસરિયામાં જીવવું રે લોલ.

લયસ્તરો.કોમ

ઉપરોક્ત લોકગીતમાં નાયિકાની મનઃસ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ગામમાં જ પિયર અને સાસરિયું ધરાવતી નાયિકા એકવાર પોતાના પિયર જઈને સાસરિયામાં વેઠવા પડતાં દુઃખની વાતો કરે છે. એ સમયે જાસૂસ બનીને દિવાલની પાછળ ઊભેલી નણંદ બધી વાતો સાંભળીને પોતાની માતાને (વહુની સાસુને) કહે છે કે વહુ એ આપણા મોટાં આબરૂદાર ઘરની નિંદા કરે છે. આથી ઘરના તમામ લોકો નાયિકાના પતિને કાન ભંભેરણી કરે છે. ઉશ્કેરાયેલો પતિ ગાંધીની દુકાને જઈને સોમલ લઈને ઘેર આવી ધૂંટીને પોતાની વહુની સામે ધરે છે... 'કાં તું પી, કાં હું પીઉં

!'મોટાં ખોરડાં'ની આબરૂ ખાતર વહુએ ઝેર પી લીધું !

આમ, ગુજરાતી લોકગીતોમાં સાસરિયામાં ગયેલી નવવધૂઓને કેવાં-કેવાં દુઃખો વેઠવા પડે છે તેનો ચિતાર અહીં જોઈ શકાય છે. પિતાનું ઘર છોડીને પારકાં ઘરે આવેલી નવવધૂને પરાઈ માનવામાં આવે છે. એવું ધારીને સાસરિયાપક્ષે શારીરિક-માનસિક ત્રાસ આપવામાં આવે છે. તે ઉપરોક્ત લોકગીતોમાં જોઈ શકાય છે. ગુજરાતીમાં કેટલીક કહેવતો પણ વહુને કેન્દ્રમાં રાખીને પ્રચલિત છે.

ઉ.દા. "દીકરીને બંધુકે દેજો પણ ધંધુકે ના દેતા."

"વહુને અને વરસાદને કદીય જશ ન મળે."

- વહુ અને વરસાદ ગમે તેટલા સારા બને તો ય આપણી અપેક્ષાઓ ઘણી ઊંચી હોવાને કારણે આપણે તેમને આવકારવાને બદલે તેમની સાથે ઓરમાયું વર્તન કરીએ છીએ.

આમ, લોકગીતોની દુનિયામાં દ્રષ્ટિ કરીએ તો ક્યારેક સ્ત્રીજીવનના અતિ કડુણ પ્રસંગો પણ આપણી નજર સમક્ષ આવે છે અને સ્ત્રીજીવનની દારુણ સ્થિતિનું હૃદયદ્રાવક ચિત્ર કલાત્મક રીતે નિરૂપણ પામે છે.

સંદર્ભસૂચિ :

(૧) ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતોમાં વિવિધ આયામો, ડૉ. ધર્મેન્દ્રસિંહ એમ.

વાઘેલા, Research Guru, September-૨૦૧૯, પૃ.૨૪.

(૨) કાશ્મીરનું લોકસાહિત્ય - શ્રી મોહનકૃષ્ણ દર, પ્રથમ આવૃત્તિ-૧૯૬૮, પૃ.૨.